

Projev Alexandra Solženicyna při převzetí ceny Templetonovy nadace

Vzpomínám, jak jsem ještě jako malý chlapec před půl stoletím slýchal starší lidi vysvětlovat všechny ty hrůzy, které tehdy zachvátily Rusko, „to všechno se stalo proto, že lidé zapomněli na Boha.“

Od těch dob se bezmála padesát let zabývám dějinami naší revoluce. Přečetl jsem stovky knih, shromáždil stovky osobních svědectví včetně osmisvazkového vlastního, jen abych odklidil něco z těch sutin, které tu zanechalo ono kataklyzma. Kdybych však dnes byl vyzván, abych co nejstručněji vyjádřil hlavní příčiny této ničivé revoluce, jíž padlo z mého lidu za obět' na šedesát milionů lidí, nedovedl bych to vystihnout lépe, a proto bych opakoval toto: „To všechno se stalo proto, že lidé zapomněli na Boha.“

Událostem Ruské revoluce lze dnes, na sklonku století, už rozumět v kontextu čehosi, co existuje i v tom zbylém světě. Je to proces univerzálního významu. Kdybych měl určit základní rys dvacátého století jako celku, opět bych nenašel přesnější a jadrnější vyjádření než: „Lidé zapomněli na Boha.“ Determinujícím činitelem všech velkých zločinů tohoto století je úpadek lidského vědomí zbaveného transcendentní dimenze. Prvním z nich byla první světová válka. I mnohému dnešnímu neduhu předchází cesty, které lze zpětně vysledovat až k ní. Vzpomínka na tuto válku se už asi vytratila, byla to však válka, kdy Evropa, kypící bohatstvím a hojností, podlomila v sebeničivé křeči svou vlastní moc na celá staletí, ne-li navždy. Jediným možným vysvětlením této války je zatmění myslí evropských vůdčích duchů, způsobené ztrátou vědomí Nejvyšší moci. Jen bezbožná zášť mohla přimět okázale křesťanský svět k užití bojových plynů, zbraně vymykající se evidentně mezím lidskosti.

Podobný defekt vědomí, pozbyvího veškerého božského rozměru, se projevil po druhé světové válce, kdy Západ podlehl ďábelskému pokušení „nukleárního deštníku“. To je, jako kdyby se řeklo: „Odložme všechny starosti, zprostíme mládež jejích povinností a závazků, vykašleme se na vlastní obranu (neřku-li na obranu druhých), zacpeme si uši, ať neslyšíme sténání z Východu, a žijme místo toho honbou za štěstím. Budeme-li ohroženi, ochrání nás jaderné zbraně. Nebudeme-li, ať nám svět vzele na záda!“

Původcem žalostného stavu, v němž se dnes Západ ocitá, je osudný omyl: víra, že tím nejdůležitějším jsou jaderné zbraně, zatímco ve skutečnosti je obrana záležitostí statečných srdcí a pevných charakterů.

Pouze ztráta oné vyšší intuice, která pochází od Boha, umožnila, aby Západ po první světové válce přijal s klidem prodloužovanou agónii Ruska, když bylo hordami kanibalů rváno na kusy; nebo podobné rozbíjení Východní Evropy po druhé světové válce. Západ nepostřehl, že to byl ve skutečnosti začátek zdlouhavého procesu, který znamená pohromu

pro celý svět; dokonce tomuto procesu dalekosáhle napomáhal. Jen jedinkrát v tomto století se vzbouřil, a to v boji proti Hitlerovi. Ale ovoce tohoto vítězství je už dávno promarněno. Tváří v tvář kanibalismu objevil náš bezbožný věk dokonalé anestetikum – obchodování! Takové jsou žalostné výšiny současné moudrosti.

Dnešní svět dosáhl stavu, nad nímž by minulost zvolala: „Toto je apokalypsa!“ Přesto jsme v takovém světě vyrostli, zvykli si na něj, a dokonce se v něm cítíme doma.

Dostojevský varoval: „Mohou nastat závažné události a zastihnout nás intelektuálně nepřipravené.“ A právě toto se stalo. Prorokoval, že „svět bude spasen teprve poté, až jej ovládne duch zla.“ Zda bude spasen, to teprve uvidíme; bude to záležet na našem svědomí, na duchovní připravenosti, na individuálních i společných postojích tváří v tvář katastrofám. Ale to, že se duch zla prohání všemi kontinenty jako tornádo, to už nastalo.

Již jsme svědky automatické i svévolné devastace světa. Celé dvacáté století je už vtaženo do víru ateismu a sebedestrukce. Tento skok do propasti má už nesporný globální aspekt, a to nezávisle na politických systémech, na úrovni hospodářského či kulturního rozvoje, na národních zvláštlostech. A současná Evropa, zdánlivě tak nepodobná Rusku z roku 1913, je dnes na pokraji stejného zhroucení, i když k němu dospěla poněkud jinými cestami. Různé části světa se ubíraly rozličnými cestami, dnes se však přibližují k práhu společného sesuvu.

V minulosti poznalo Rusko časy, kdy společným ideálem nebyl věhlas, bohatství, materiální úspěch, nýbrž zbožný život. Rusko tehdy do sebe vstřebalo ortodoxní (pravoslavné) křesťanství, věrné Církvi prvních staletí. Pravoslaví dokázalo ochránit svůj lid i pod jhem cizího panství trvajícího více než dvě stě let. Ve stejné době odrazilo i zhoubné nájezdy křižáků. Během těchto staletí srostlo s osobností našeho lidu, stalo se součástí jeho myšlení, utvářelo jeho každodennosti, jeho pracovní rytmus, určovalo hodnoty jeho podnikání, organizovalo plynutí týdne i roku. Víra se stala tvárnou i jednotící silou národa.

V 17. století však bylo ruské pravoslaví závažně oslabeno neblahým vnitřním rozkolem. V 18. stol. zemí otřásl proměny násilně prováděné carem Petrem, které přály hospodářskému podnikání, organizaci státu a vojska na úkor nábožného ducha a národního života. Spolu s tímto jednostranným petrovským osvícenstvím pocítilo Rusko první poryv sekularizace, zesvětštění. Jeho zvolna působící jed pronikl v průběhu 19. stol. vzdělané vrstvy národa a otevřel tak cestu marxismu. V epoše revoluční pak ruští vzdělanci víru prakticky ztratili a tato ztráta ohrozila i široké vrstvy národa.

Byl to zase Dostojevský, kdo si vzal ponaučení z Francouzské revoluce a zejména z její nenávisti k církvi. Nahlédl, že „revoluce musí nutně začít ateismem.“ Je to naprostá pravda. Svět však dosud nepoznal bezbožnost tak organizovanou, militarizovanou a důsledně zlovolnou, jak ji hlásá marxismus. Ve filosofickém systému Marxe a Lenina a v jádru jejich psychologie je nenávist k Bohu základní hnací silou, fundamentálnější než všechny jejich požadavky politické a ekonomické. Militantní ateismus v komunistické politice není něčím okrajovým nebo náhodným. Je naopak její středovou osou. Aby mohl komunismus uskutečnit své ďábelské cíle, potřebuje ovládat obyvatelstvo zbavené

náboženského i národního cítění. Proto rozbíjí víru i národnost. Oba tyto cíle komunisté otevřeně vyhláší a s nemenší otevřeností je prakticky prosazují. Do jaké míry usiluje ateistický svět o zničení náboženství, do jaké míry mu ono leží v žaludku, dokazuje celá síť intrik kolem nedávného pokusu o zavraždění papeže.

Dvacátá léta v SSSR jsou svědky nekonečné řady obětí a mučedníků z řad pravoslavného kněžstva. Dva metropolitové byli zastřeleni. Jeden z nich byl předtím zvolen lidovým hlasováním své diecéze – totiž petrohradský Venjamin. Patriarcha Tichon se dostal do rukou Čeky /GPU/ a pak zemřel za podezřelých okolností. Zmizela celá řada biskupů a arcibiskupů. Desetitisíce kněží, řeholníků a řeholnic, násilím nucených popřít slovo Boží, byly mučeny, stříleny ve sklepích, posílány do lágrů, do vyhnanství v pusté tundře dalekého severu, vyhazovány v pokročilém věku na dlažbu bez přístřeší a bez jídla. Všichni tito křesťanští mučedníci kráčeli na smrt pro víru zpřímá. Odpadlíků bylo mezi nimi nemnoho.

Desítkám milionů laiků byl znemožněn přístup do chrámů. Měli zakázáno vést své děti k víře. Věřící rodiče byli násilím odlučovani od dětí a zavírání, zatímco děti byly odváděny od víry hrozbou a lží. Lze dodat, že nesmyslná destrukce ruského zemědělství v třicátých letech /tzv. rozkulačování a kolektivizace/, která nevedla k žádnému ekonomickému zisku a při níž přišlo o život patnáct milionů rolníků, byla prováděna s takovou krutostí především a právě proto, aby byl rozbit náš národní životní styl a aby bylo z řad rolnictva vymýceno náboženství. Stejná duchovní perverzita ovládala brutální souostroví Gulag, kde byli lidé vybízeni k přežití na úkor druhých.

Jen rozumu zbavení ateisté mohli vymyslet nehoráznosti plánované dnes v SSSR a znetvořující ruskou zemi: ruský sever má být zatopen, tok severních řek obrácen, život Arktického oceánu zničen, vody odvedeny na jih, do krajin už předtím devastovaných stejně šílenými „stavbami komunismu“.

V době, kdy bylo třeba soustředit síly k boji proti Hitlerovi, Stalin cynicky zaujal postoj přátelský k církvi. Zdání vyvolané touto podvodnou hrou, v níž v posledních letech pokračoval pomocí všelijakých aranžovaných podíváných i Brežněv, je na Západě bohužel lehkovážně přijímáno. O tom, jak je pevně komunismus propojen s nenávistí k náboženství, však svědčí příklad nejliberálnějšího sovětského předáka Chruščova; i když podnikl významné kroky k rozšíření svobody, znovu rozdmýchal leninovskou protináboženskou posedlost.

Je tu však něco, s čím nepočítali. V zemi, kde jsou chrámy srovnávány se zemí, kde vítězný ateismus triumfuje už po dvě třetiny století, kde je kněžstvo pokořováno a zbaveno jakékoli nezávislosti, kde to, co církvi jakožto instituci ještě zbylo, je tolerováno kvůli propagandě adresované Západu, kde ještě dnes jsou lidé posíláni do lágrů pro svou víru, a pokud se tam třeba o Velikonocích společně modlí, jsou zavírání do korekcí, v této zemi pod komunistickým parním válcem přežívá křesťanská tradice!

Je pravda, že miliony našich krajanů jsou korumpovány a duchovně vyprázdněny oficiálně vnuceným ateismem. A přesto tam zbývají miliony věřících. Pouze vnější tlak jim brání v sebevyjádření. Ale jak tomu bývá v časech protivenství a pronásledování, i v mé zemi dosáhlo vědomí Boha velké hloubky a naléhavosti.

Právě zde můžeme spatřovat rozbrěsek naděje. Jakkoli se komunismus ježí tanky a raketami, jakkoli úspěšně dobývá povrch zeměkoule, není mu dáno potřit křesťanství.

I když Západ musí zakusit nápor komunismu, náboženství zůstává svobodné. I na Západě vedl dějinný vývoj k tomu, že náboženské vědomí se tu dnes vytrácí. I zde došlo k neblahému rozkolu, ke krvavým náboženským válkám, i zde zavládla zášť. Snad ani není třeba dokazovat, že od pozdního středověku je Západ zaplaven náporom postupujícího zesvětštění. Toto postupné podlamování síly zevnitř ohrožuje víru snad ještě nebezpečněji než násilné útoky na náboženství zvenčí.

Erozí, postupující neznatelně v průběhu desítek let, přestal být smysl života na Západě něčím víc než honbou za "šťěstím". Tento cíl je dokonce slavnostně garantován ústavními zákony. Pojmy dobra a zla jsou přitom už po několik století vysmívány. A z běžného užívání jsou vykážány. Nahradilo je politické nebo třídní pojetí efemérních hodnot. Dovolávat se věčných pravd nebo poukazovat na to, že zlo zdomácní nejprve v jednotlivých lidských srdcích a teprve pak se usadí v politickém životě, to už dnes vyvolává rozpaky. A přesto se tu nepokládá za hanebnost, činí-li se dnes integrálnímu zlu dnes a denně ústupky. Soudě podle ustavičného hroucení všelijakých koncesí, uzavíraných před očima našeho pokolení, suně se Západ po šikmé ploše k propasti. Západní společnost stále více pozbývá své náboženské podstaty, neboť zaslepeně ponechává svou mladou generaci na pospas ateismu. Je snad třeba dalších důkazů bezbožnosti, je-li po celých Spojených státech, údajně jedné z nejzbožnějších zemí světa, promítán rouhavý film o Ježíšovi? Anebo uveřejní-li tam renomovaný denní tisk nestoudnou karikaturu Panny Marie? Jsou-li však vnější práva takřka neomezená, proč by pak měl člověk vynakládat vnitřní úsilí na to, aby se vystříhal nešlechtných činů?

Anebo proč by se měl zdržet rozněcování nenávisti, ať už je její důvod masový, třídní, ideologický nebo jakýkoliv jiný? Tato nenávist dnes otravuje mnoho duší. Ateističtí učitelé Západu vychovávají dnes mladé pokolení v duchu nenávisti k vlastní společnosti. Pro samou kritiku a reptání se zapomíná, že nedostatky kapitalismu vlastně představují základní kazy lidské přirozenosti zbavené omezení právě tak, jako jsou bez omezování uplatňována všelijaká lidská práva.

Zapomíná se, že v komunismu (který zakrouží krkem všem umírněným socialistům, kteří jsou nestabilní) se tytéž kazy stanou zcela bezuzdnými u každého, kdo zaujme jen trochu vyšší postavení, a že komukoli jinému je tam dopřáno „rovnosti“ v bezectném otroctví. Toto rozněcování nenávisti se dnes stává charakteristickým rysem svobodného světa. Je to vskutku paradoxní: čím širší jsou osobní svobody, čím vyšší úroveň blahobytu nebo dokonce nadbytku, tím zavilejší je tato slepá nenávist. Současný vývoj na Západě je příkladem, který dokazuje, že spásy člověka nelze dosáhnout rozmnožováním hmotných

statků nebo hromaděním peněz. Tato neuhasitelná nenávisť zachvacuje všechno živé, život sám, svět s jeho barvami, zvuky a tvary, ba i lidské tělo. Rozhořčené umění dvacátého století je živo touto ošklivou nenávisť, třebaže umění bez lásky je neplodné. Na Východě umění upadlo, neboť bylo sraženo a zneuctěno, ale na Západě je jeho úpadek dobrovolný. Je to sesuv do důmyslně strojeného podnikání, kdy se umělec sám staví na místo Boha, místo aby se pokoušel vystihnout Boží záměr.

A opět stejný výsledek na Západě i na Východě vyplývá z celosvětového procesu a z této příčiny! Lidé zapoměli na Boha.

Proti náporu celosvětového ateismu jsou věřící nejednotní a často zmatení. Nicméně by křesťanskému /spíše už pokřesťanskému/ světu prospělo, kdyby se poučil příkladem Dálného východu. Nedávno jsem měl možnost vidět ve svobodné Číně a v Japonsku, jak přes zjevně menší určitost náboženských představ a přes neztenčenou „svobodu“, zcela srovnatelnou s tou západní, si společnost a mladá generace uchovaly etický smysl v mnohem vyšší míře, než je tomu na Západě, a jak jsou mnohem méně zasaženy destruktivitou sekularizace.

Co lze říci o nedostatku jednoty mezi různými náboženstvími, je-li rozdrobeno samo křesťanství? V posledních letech podnikají hlavní křesťanské církve jisté kroky k usmíření. Jednají však příliš pomalu, neboť svět zaniká stokrát rychleji. Nikdo jistě nečeká, že by církve odložily své věrouky nebo že by je revidovaly, lze však očekávat, že vytvoří společnou frontu proti ateismu. I v tomto směru však jednají příliš pomalu.

Existuje též organizované hnutí na sjednocení církví, skýtá však podivný pohled. Zdá se, že Světová rada církví se příliš stará o revolucionizování Třetího světa, zato ale je slepá a hluchá vůči potírání náboženství tam, kde je prováděno nejdůsledněji, totiž v SSSR. Tyto skutečnosti nelze nevidět. Znamená to snad, že se má za vhodné a účelné nevidět a neangažovat se? Je-li tomu tak, co potom zbude z křesťanství?

S největším politováním se tu musím zmínit o čemsi, co nemohu přejít mlčením. Můj předchůdce, který tu před rokem obdržel vaši cenu, poskytl právě v té době, kdy se rozhodovalo o jejím udělení, veřejnou podporu komunistickým lžím – svým politováníhodným prohlášením, že v SSSR nepozoroval žádné pronásledování náboženství. Při všech těch mnohých, které stihla zhouba nebo kteří jsou dodnes utlačováni, budiž Bůh jeho soudcem.

Je stále zřejmější, že přes ty nejdůmyslnější politické manévry se smyčka na krku celého lidstva stahuje s každým desetiletím stále těsněji a beznadějněji a že pro nikoho není východisko. Neexistuje řešení nukleární ani politické ani ekonomické ani ekologické. Ano, tak se věci mají.

Možná, že v dohledu kataklyzmat celosvětového dosahu se zdá zpozdlým a pošetilým připomínat, že prvotní klíč od našeho bytí a nebytí spočívá v srdci každého jednotlivého člověka, v tom, zdali dá přednost konkrétnímu dobru nebo zlu. Přesto je to pravda platná i

dnes. A to je ten nejspolehlivější klíč. Různé sociální teorie, kdysi tak slibné, zavedly nás do slepé uličky a prokázaly tak svůj bankrot. Snad lze od lidí očekávat, že konečně pochopí, že i v jejich světě je mnoho nepravostí, dobrovolně trpěných a živených, a že se nenechají tak snadno balamutit lží.

Všechny pokusy najít cestu z mizérie současného světa zůstanou jalové, neobrátime-li pokorně své vědomí k Stvořiteli veškerenstva. Není jiné cesty, neexistuje žádný osvětlený východ. Prostředky, které nám pro takový úkol zbyly, jsou nedostatečné. Především musíme umět rozpoznávat spoušť, působenou nikoli nějakou vnější silou, nikoli třídními či národními nepřáteli, ale tu, která je uvnitř každého z nás, uvnitř každého společenství. Zejména pak ve společnosti svobodné a vysoce rozvinuté, protože tam si za všechno můžeme sami. To my sami svým každodenním bezmyšlenkovitým sobectvím utahujeme onu smyčku.

Kladme si otázku. Nejsou ideály, které si vytklo naše století, falešné? Nenechali jsme zkazit svůj jazyk tou jeho důvtipnou módní terminologií, již se nám nabízejí povrchní léčebné prostředky pro každou potíž? Měli bychom je podrobit jasnozřivé revizi v každém oboru lidského konání, dokud je čas. Řešení naší krize nenajdeme na vyšlapaných cestách konvenčního uvažování.

Náplní našeho života není honba za materiálním úspěchem, nýbrž dosahování hodnot, duchovní růst. Celá naše pozemská existence není než přechodným úsekem na vzestupu k čemusi vyššímu. Nemáme – nesmíme klopýtat a padat ani neplodně váhat stále na stejné příčce žebříku. Samotné zákonitosti hmotného světa nevysvětlí náš život a nedají nám směr. Zákon fyziky ani fyziologie nikdy nevystihnou způsob, jímž se Stvořitel podílí den co den na životě každého z nás, a tak nám propůjčuje životní energii; nebýt této jeho podpory, zemřeli bychom. I v životě celé naší planety působí Duch Boží s nemenší silou; toto bychom měli pochopit v nynější těžké a temné hodině.

Namísto klamných nadějí posledních dvou století, která učinila z lidského jedince cosi bezvýznamného a přivedla lidstvo na pokraj nukleární či jiné zkázy, můžeme toliko odhodlaně sáhnout po laskavé ruce Boží, od níž jsme se tak sebevědomě a ukvapeně odtáhli. Učiníme-li tak, prohlédnou naše oči všechna poblouzení nešťastného dvacátého století a naše ruce budou vedeny k jejich nápravě. Není nic jiného, čeho bychom se za současného sesuvu přidrželi, nikdo z osvícených myslitelů nemá nám co nabídnout.

Všechny světadily se ocitly ve vichřici. Avšak právě v takových zkouškách se projeví nejvyšší dary lidského ducha. Zanikneme-li a ztratíme-li tento svět, bude to jedině naše vina.

Londýn 10. května 1983, převzetí *The Templeton Prize*

Tento projev pronesl A. I. Solženicyn v Guildhall v Londýně 10. 5. 1983 po převzetí ceny Templetonovy nadace za pokrok v náboženství. (Přeloženo z anglického překladu ruského originálu)